ЗНАМЕНИТІ ПОДІЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Володимир Духопельников

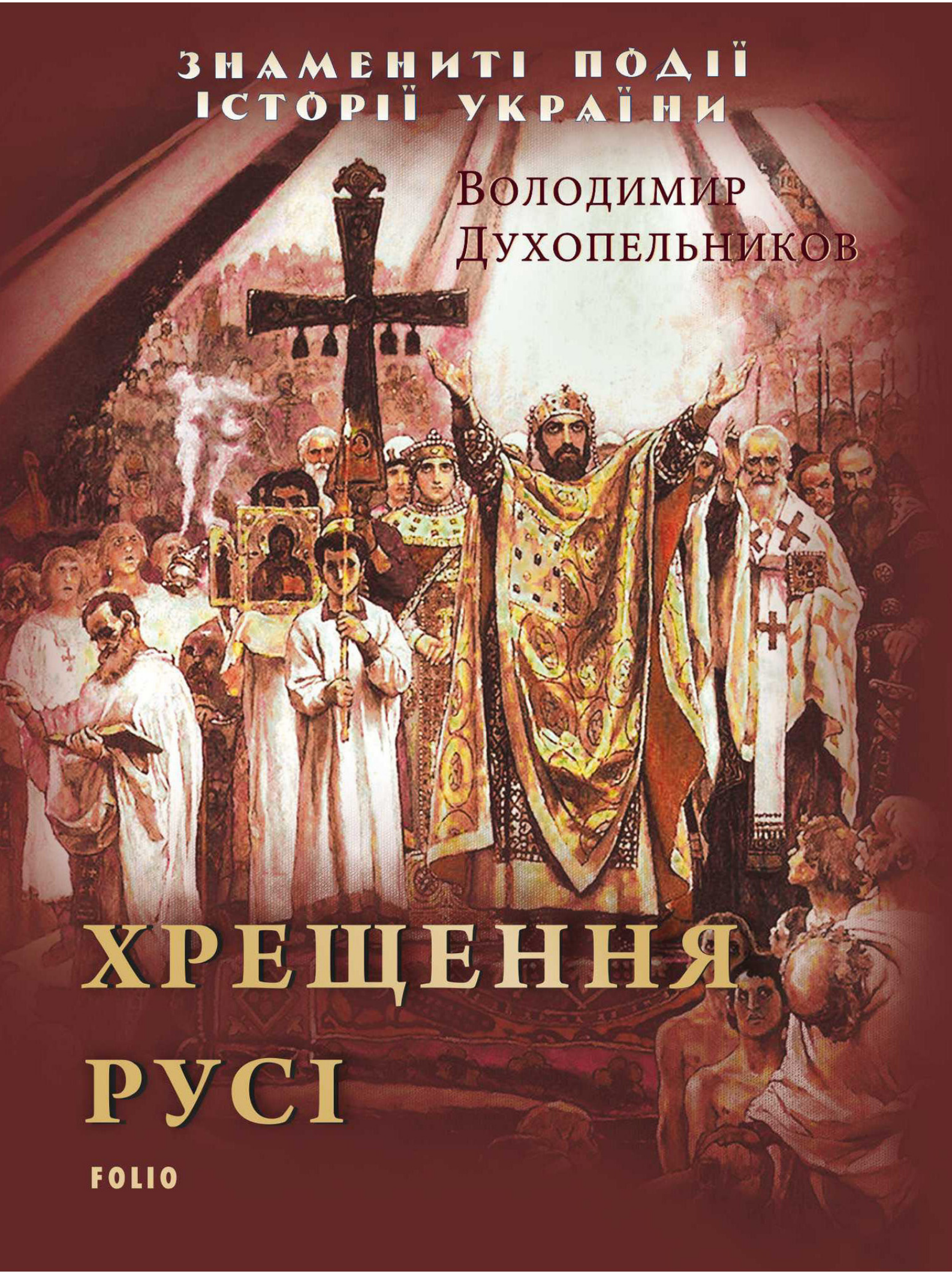

ХРЕЩЕННЯ РУСІ

FOLIO

Знамениті події історії України

Володимир Духопельников

Хрещення Русі

«ОМІКО»

2019

УДК 821.161.2+7.071.1

Духопельников В. П.

Хрещення Русі / В. П. Духопельников — «ОМІКО», 2019 — (Знамениті події історії України)

В історії Київської Русі 988 рік став визначальним. У цьому році великий князь Володимир Святославич хрестив киян. Він поклав початок подальшому і всеосяжному процесу християнізації всіх земель Русі. З прийняттям християнства також пов'язана поява слов'янського письма, богослужбових християнських книг, народження системи освіти; починає розвиватися архітектура, іконопис, література й духовна музика, тобто відбувається становлення традиційної культури Русі. З цього часу Київська Русь як рівноправний партнер входить в коло християнських держав Європи.

УДК 821.161.2+7.071.1

© Духопельников В. П., 2019
© ОМІКО, 2019

Содержание

Хрещення Русі 5
Зародження релігійних вірувань 6
Становлення і поширення християнства 8
Язичницькі вірування східних слов’ян 14
Становлення давньоруської держави 15
Конец ознакомительного фрагмента. 20

Володимир Духопельников
Хрещення Русі

Хрещення Русі

988 рік став знаменним в історії Русі. Цього року великий київський князь Володимир Святославич, якого пізніше назвали Великим і Святим, хрестив киян. Цей рік поклав початок подальшому і всеосяжному процесу християнізації всієї Руської землі. 1988 р. в СРСР Православна церква урочисто відзначила тисячоліття цієї події, яка була не лише церковним святом, але й за рішенням ЮНЕСКО відзначалася як ювілейна дата світової культури.

Володимир, вводячи християнство, зміцнював міжнародні зв'язки Русі. Держава як рівноправний партнер увійшла до числа християнських держав Європи. З цього часу Русь починає черпати багату спадщину Стародавньої Еллади й цивілізацій Сходу. На Русь приходить загальнослов'янська кирилична писемність – з літописного зерна, принесеного з Візантії, в колі книжників київської митрополії виростає могутнє багатовікове дерево руського літописання. У цьому слід шукати витоки руської літератури, професійної архітектури, живопису, музичного мистецтва. Культура різних цивілізацій, і перш за все християнської, зливалася з народною культурою слов'янства, його традиціями, міфологією, історичною пам'яттю, створюючи той ґрунт, на якому зійдуть перші паростки не лише руської, але й української та білоруської культур.

Зародження релігійних вірувань

Релігійні[1] вірування виникли практично з зародженням людського суспільства багато тисячоліть тому, коли людина ще тільки розпочала пізнавати світ і сфера пізнаного була невеликою. Учені називають цей етап періодом архаїчної свідомості. Найважливішою рисою такої свідомості й стало прагнення пояснити явища природного і суспільного життя дією надприродних сил, богів і демонів. Саме вони й були основними дійовими особами стародавніх релігій і стародавніх міфів.

Важливою рисою архаїчної свідомості, що проявляється в первісній міфології, є ідеологічний синкретизм (синкретизм – від грецьк. «з'єднання», «зрощення») – нерозчленованість уявлень про природу й суспільство. Поява сонця та інших елементів природи трактується, наприклад, у міфах як результат діяльності тих же самих творців-деміургів (боголюдей), що й поява ковальського промислу та інших елементів людської культури. Наділені надприродною могутністю міфічні істоти обожнювалися й ставали предметом релігійного поклоніння. грецькі міфи, наприклад, розповідають, як Прометей виліпив людей з глини і наділив талантами. Він подарував людям вогонь, «передав їм премудрість чисел і вигадав для них складання букв – матір всіх мистецтв і основу пам'яті». Він привчив тварин до ярма, винайшов колесо й оснастив судна вітрилами.

З розвитком людського суспільства в усіх куточках Землі змінювалися уявлення про природу і суспільство, з'являлися міфи про нових богів.

Обожнювання тварин, поклоніння зооморфним божествам було лише першим етапом у розвитку вірувань древніх, а потім настала черга божеств міксантропічних, тобто тих, що їх уявляли фантастичними істотами, у яких одна частина тіла була людською, а інша – як у тварини. До таких божеств, наприклад, відносилися сатири – напівлюди (наполовину козли) або кентаври (напівлюди-напівконі) тощо.

І нарешті, богів почали уявляти (і зображувати) у людському вигляді. Відтепер молитви стали підноситися не воді, вогню, деревам або землі, але божествам у людському вигляді, що панують над водою, вогнем і всім, що є на землі. Такими були боги Стародавньої Греції.

Бігли роки, грецьке суспільство розвивалося. Поступово сформувався пантеон найбільш шанованих, значущих олімпійських богів на чолі зі всемогутнім Зевсом («денне сяюче небо», «світле небо»).

На честь Зевса Олімпійського влаштовували Олімпійські ігри – символ єднання й злагоди грецьких полісів (земель). На місці проведення Олімпійських ігор син Зевса Геракл заснував святилище. Потім тут побудували храми Гери (цариця богів, дружина Зевса) та інших богів.

З такого антропоморфічного уявлення про Божество розвинулися й поняття про культову статую бога, якій можна було поклонятися, і про храм, де ця статуя стояла і де жерці день у день несли службу богу або богині, слухаючи 'їх вказівки й виконуючи 'їхню волю.

Спочатку храми не були місцем молитовних зборів віруючих. Це було лише житло божества. А для молитов стародавні жителі Еллади стікалися на площу перед храмом, де знаходився й вівтар, на якому відбувалися жертвоприношення.

Разом із храмами з'явилися жерці і жриці, які мали дбати про святилище, де мешкав бог, тримати в порядку священне приладдя, приймати дари й жертви, принесені божеству. Вони від імені всієї громади підносили до неба молитви, влаштовували урочисті жертвоприношення й здійснювали інші обряди.

---

[1] Релігія (от лат. religio – побожність, святиня, предмет культу) – світогляд світосприйняття, а також відповідні поведінка й специфічні дії (культ), що ґрунтуються на вірі в існування бога чи богів.

У I ст. до н. е. в містах Греції, Риму, Малої Азії культи стародавніх античних божеств стали занепадати. Як писав англійський історик В. Тарн, «багато причин сприяло вирішенню долі олімпійців. Вони належали місту-державі й падали разом з нею: філософія вбила їх в очах освічених, а індивідуалізм – в очах простих людей». Те ж відбувалося й на території близькосхідних країн, де після завоювань Александра Македонського поширилися грецькі вірування й грецька культура.

На світову арену вийшов Стародавній Рим. його завойовницькі походи, зміни в соціальній структурі, зміцнення органів влади та управління привели до створення на початку I ст. н. е. Римської імперії. Римляни майже повністю сприйняли грецьку міфологію. Жителі Апеннінського півострова в більшості випадків змінювали імена грецьких богів і героїв на латинський лад, а також додавали сюжети, пов'язані з місцевостями на Італійському півострові та споконвічно місцевими персонажами. Крім основних божеств римляни шанували безліч божків і духів, які, за їх уявленнями, керували кожним кроком, кожною дією людини.

Поступово місце античних божеств у віруваннях жителів імперії почали посідати стародавні східні божества, що вмирали та воскресали, як-от єгипетський Осіріс або фрігійський Аттіс. З'являлися релігійні союзи шанувальників Ісіди і Серапіса (божества, в якому злилися риси низки грецьких і єгипетських божеств, у тому числі Осіріса). Шанувальники цих божеств вірили, що шляхом особливих обрядових дій – містерій, під час яких представлялися сцени смерті і воскресіння бога, вони самі стають співучасниками бога й знаходять безсмертя. Так, під час святкувань на честь Атті-са жрець проголошував: «Утіштеся, благочестиві, бо подібно до того, як врятований бог, спасетеся й ви…»

Ще в I ст. до н. е. в Малій Азії з'являються громади шанувальників іранського бога сонця Мітри, якого вважали борцем проти сил зла, богом-спасителем. Серед шанувальників Мітри переважали низи населення. З грецьких божеств особливо шанували стародавнього бога виноградарства Діоніса, його ототожнювали з За-греєм, сином Зевса, який був розтерзаний титанами, але потім відроджений Зевсом з ім'ям Діоніс. З цим культом пов'язані релігійні союзи орфіків (названих так по імені шанованого героя грецьких міфів Орфея, який зійшов був у підземне царство мертвих, щоб вивести звідти свою померлу дружину Еврідіку). Союзи орфіків існували здавна, але власне на рубежі нашої ери вони набули поширення, увібравши в себе цілу низку східних обрядів і вірувань. Орфіки вважали, що душа людини може досягти миру вічного блаженства і безсмертя, якщо ця людина виконуватиме певні установки (аскетизм, презирство до плоті) і справляти магічні обряди. Вони влаштовували таємні релігійні свята, які називалися містеріями, а також створили свою складну релігійно-філософську систему, в якій об'єднали етичні вимоги, містику, розгалужену обрядовість, пов'язану з культом Діоніса, Аполлона, Орфея. Багато ідей, що народилися в громадах мітраїстів і орфіків, вчинили потім вплив на християнство, але замкненість цих громад, складність їх учень не могли залучити до них великого числа послідовників.

Слід сказати, що такі союзи замінювали їх членам общинну і громадянську спільність, що руйнувалася. Але вони не давали надії на порятунок, а скоріше сприяли відходу від труднощів життя. Такі союзи нічого не могли протиставити політичному і духовному гнобленню з боку імперії. Ані гаряча релігійна віра, ані складні релігійно-філософські вчення численних філософів і теологів з їх розгалуженими обрядами, недоступними для непосвячених, не могли вказати людям шлях до спасіння.

Становлення і поширення християнства

До цього йшлося про язичництво, тобто багатобожжя. Але до цього періоду вже існувала релігія, яка визнавала єдиного Бога-Творця, – іудаїзм. Її сповідував народ, що жив у Палестині. головним святилищем Бога юдеїв був Єрусалимський храм.

У 6 р. н. е. Юдея і Самарія (нині селище Себастія в йорданії) стали імператорською провінцією, тобто провінцією, яка управлялася намісниками, що їх безпосередньо призначав імператор. Щоправда, у жрецтва Єрусалимського храму і синедріону – ради, до якої входили жерці і представники світської знаті, деякі права збереглися. На чолі синедріону стояв первосвященик Єрусалимського храму. До компетенції синедріону входили питання внутрішнього управління, він мав деякі судові та політичні повноваження. Водночас, уся діяльність синедріону контролювалася римлянами.

Ситуація в країні залишалася напруженою протягом усього І століття. Римські власті далеко не завжди брали до уваги місцеві звичаї. Так, прокуратор і префект Понтій Пілат при своєму вступі на посаду наказав військам увійти в Єрусалим і нести зображення імператора, що образило релігійні почуття ортодоксальних іудеїв; той же прокуратор використав гроші з храмової скарбниці на будівництво водопроводу. Дії Пілата посилювали антиримські настрої в Юдеї. Однак всередині палестинської громади не було єдності: існували різні угруповання і течії, які сперечалися одне з одним з політичних питань (ставлення до римлян) і з питань віровчення. Наприклад, до суспільної верхівки належали так звані садукеї. Вони вимагали суворого дотримання настанов, записаних у священній книзі іудеїв Торі, не визнавали ніяких усних учень і доповнень. При цьому садукеї сприймали греко-римську культуру й до певної міри підтримували римлян. Значний вплив в іудейському суспільстві мали також фарисеї. Вони займалися тлумаченням священних книг, витягуючи з них і формулюючи норми, придатні для умов тогочасного громадського життя. Фарисеї визнавали воскресіння мертвих, загробну відплату, що відкидали садукеї. Однак серед фарисеїв також не було єдності. Деякі з них виступали за скрупульозне дотримання всіх зовнішніх норм поведінки, за що в християнській і талмудичної літературі отримали закиди в лицемірстві й святотатстві. Прихильниками віровчення фарисеїв були середні верстви населення (торговці, ремісники, шкільні вчителі).

У цей же час тут склався вкрай радикальний рух зелотів і си-каріїв (кинджальників), які виступали за непримиренну боротьбу з Римом. Зелоти й сикарії взяли найбільш активну участь у Першій іудейській війні – потужному антиримському повстанні 66—70 рр. Вони складалися головним чином із представників низів населення й декласованих елементів; під час Іудейської війни до них приєдналися й раби.

Крім перерахованих вище груп у Палестині в І ст. н. е. була велика кількість бродячих проповідників, які сповіщали швидкий прихід спасителя, месії – помазаника Божого, який звільнить народ і стане справжнім «царем іудейським».

Серед релігійних течій, груп, сект того часу осібно стояли єссеї (етимологія слова точно не відома). У науковій літературі громаду єссеїв часто називають кумранською (на ім'я місцевості Ваді-Кумран, де вперше арабські пастухи випадково знайшли заховані в печері арамейські рукописи). Як повідомляють сувої, члени цієї релігійної громади пішли в пустелю й створили замкнену релігійну організацію. Вони сповідували іудаїзм, але вважали, що жрецтво опоганило Єрусалимський храм нечестям і спотворило божественне вчення. Саме тому кумраніти розірвали стосунки з Храмом і почали називати себе «новим союзом» (або «Новим Заповітом»), оскільки старий союз з Богом, Старий Заповіт, був, на думку кумранітів, порушений прихильниками ортодоксального іудаїзму. Дві інші самоназви громади, що зустрічаються в кумранських рукописах, – «громада жебраків», або просто «жебраки», – свідчили про її соціальний склад і ставлення до багатства членів громади. Кумраніти називали себе «синами

світла» – на противагу «синам темряви», до яких вони зараховували все інше людство, а також «простаками», «немудрими», на відміну від професійних законовчителів (фарисеїв), які брали на себе сміливість трактувати закони й приписи священних книг.

Кумраніти жили замкненою громадою, мали спільне майно. Для всіх членів громади були обов'язковими праця, спільні трапези, вивчення релігійних текстів. Щоб вступити до громади, бажаючі протягом двох років проходили випробувальний термін. Новий член передавав громаді «усі знання, працю й майно». Члени громади уникали контактів з навколишнім світом. Згідно зі статутом, вони мусили «відокремитися від людей кривди». Життя кумранітів було суворо регламентоване: більшу частину доби вони працювали, брали участь у загальних трапезах, а «третину ночі» присвячували вивченню священних текстів. У громаді існували ритуальні обмивання. Причому, перед цим член громади здійснював обряд покаяння. Кумраніти негативно ставилися до обряду жертвоприношення. Для них «дух святості» був важливішим за «м'ясо ціло-палення і жертовний лій», а «досконалість шляху» дорівнювалася «дарам благовоління».

Метою кумранітів і всіх 'їх установ, як вважає дослідник І. Д. Амусін, була підготовка до вирішальної боротьби «синів світла» з «синами темряви», яка має закінчитися перемогою «синів світла». Водночас вчений виділяє такі характерні риси їхнього релігійного вчення: дуалізм (уявлення про боротьбу в світі двох засад – зла й добра); обраність членів громади як «синів світла», передпризна-чених Богом; віра в кінець світу – есхатологізм (від грецького слова «есхатос» – кінець) і месіанізм – віра в прихід божественного Спасителя, помазаника Божого.

Люди, невдоволені своїм життям, йшли до кумранітів. Римський письменник Пліній Старший (І ст. н. е.) повідомляв: «День у день кількість 'їх [єсеїв] збільшується через появу маси стомлених життям прибульців, що їх хвилі фортуни притягають до звичаїв єсеїв».

Вчення єссеїв мало великий вплив на формування християнства. Уявлення про кінець світу, про боротьбу добра зі злом, месіанізм, різкі виступи проти багатства, своєрідне переплетення вчення про попереднє встановлення Богом усіх подій у світі й уявлення про свободу волі людини, яка може обрати шлях спасіння, – все це притаманно як єсейству, так і ранньому християнству.

Однак християнство, взявши багато чого у вченні єсеїв, вже на ранньому етапі свого становлення пішло іншим шляхом. Найголовнішою відмінністю була віра християн у вже звершений прихід месії – Ісуса, який постраждав за людей і по тому вознісся на небо. Саме це ставало головним у проповіді християнства. Крім того, для християнської проповіді головним була її відкритість, що з самого початку відрізняло групу послідовників проповідника Ісуса з Назарета від кумранської громади. Надалі ці відмінності посилювалися мірою розвитку християнського віровчення, мірою його перетворення на світову релігію.

Згідно з християнським ученням, весь шлях людства, аж до явлення і викупної жертви Христа, був наперед установлений і пророкований. У той же час кожна людина має свободу обрати шлях спасіння, тобто прийняти християнське вчення, або відмовитися від нього, як ті люди, у яких «клопоти цьогосвітні й омана багатства та різні бажання, ввіходять, та й заглушують слово, і плоду воно не дає[2]».

У Посланні Якова чітко сказано, що Бог «злом не спокушується, і нікого Він Сам не спокушує. Але кожен спокушується, як надиться й зводиться пожадливістю власною»[3]. Загалом, перші християни, що з'явилися в східних провінціях Римської імперії, не мали ще ані розробленої теології, ані визначеної етики. Їх гуртувала насамперед пристрасна віра в можливість вічного спасіння поза тим світом і часом, у якому вони жили.

---

[2] Євангеліє від Марка 4:19. – Прим. перекл.

[3] Якова 1:13,14. – *Прим. перекл.*

Першим християнам доводилося переживати великі труднощі. Їх переслідували влада й ортодоксальні іудеї. Зібрання вони часто проводили в будинках одновірців, які не приховували своєї прихильності до нового віровчення. Вони відкрито надавали допомогу своїм побратимам, називали себе братами й сестрами. На зборах християни казали проповіді, повторювали «вислови Ісуса», читали послання апостолів, виголошували пророцтва про швидкий кінець світу. Пророки відігравали величезну роль у ранньохристиянських екклесіях (букв. народних зборах). Християни вірили, що на пророках – благодать Божа, що їх вустами віщає Дух Святий, тому спілкування з пророками було для християн священнодією. Кожна громада мала свого пророка: пророкували і чоловіки, і жінки. Але були й мандрівні пророки, які ходили з громади до громади. Крім пророків з громади до громади переходили апостоли. Християни вживали це слово в значенні «посланець Божий». Мандрівні апостоли проповідували Євангеліє – добру звістку. Як ясно видно з послань Павла, слово «Євангеліє» стосувалося спочатку усної проповіді. Апостолів було багато, кожен з них вважав, що саме йому відкрита божественна істина. Підтримати усвідомлення обраності серед нечисленних послідовників нового вчення, які протиставляли себе стихії язичницького світу, могла лише глибока, заснована не стільки на розумі, скільки на почутті віра. Кожен проповідник прагнув згуртувати християн навколо свого «благовістя», тому мали місце суперечки, пов'язані з віровченням. Крім сперечань щодо віровчення, християни могли вступати в різного роду конфлікти, наприклад, майнові і т. д. Природно, що в початковий період існування християнських громад проблема регулювання стосунків між віруючими стояла дуже гостро. Ще більш загострювалася вона мірою того, як відбувався відхід християн від нормативного іудаїзму, що регулював не лише релігійне, але й повсякденне життя. Християни, щоб не розчинитися серед безлічі релігійних течій і спілок, а зберегти свою єдність і окремішність, мусили створити більш чітко оформлені організації; вони потребували авторитетів, яким можна було б довіряти і в питаннях віровчення, і в життєвих конфліктах.

Апостол Павло в Першому посланні до Коринтян підкреслює, що християни мають різні дари від Бога і мають чинити відповідно до свого покликання: одних Бог поставив апостолами, інших – пророками і вчителями, «потім дав сили, також дари вздоровлення, допомоги, управління, різні мови»[4].

Християнські громади потребували й спеціальних людей, які б керували повсякденним життям громад: збирали пожертви, розподіляли допомогу, готували притулок для переслідуваних, відвідували хворих і ув язнених. Так з являються старшшини-пресвітери. До їхніх функцій входили організаційно-господарські питання життя громади. Їх обирала громада і вводили в посаду апостоли (обряд висвячення). У «Діях апостолів» і в посланнях Павла пресвітери називаються також єпископами, тобто наглядачами (в українському перекладі – опікунами[5]), пізніше їх стали називати владиками.

Окрім посади єпископа в громадах з'являються й служителі нижчого рангу – диякони. Вони мали бути непорочними, не багато відданими вину, не сріблолюбними. Диякони прислужували під час трапез причастя. Після трапези вони відносили освячені дари хворим братіям і тим, хто потрапив до в'язниці.

Зміни в суспільній структурі Римської імперії II—III ст. не могли не вплинути на соціальну психологію та ідеологію різних верств населення. Це був час кризи і зживання античного світогляду, заснованого на уявленні про розумність світоустрою. Людям найрізноманітнішого походження й стану світ почав здаватися втіленням зла й несправедливості. Для масової свідомості того часу стала характерною віра в чаклунство, магію, віщунів, ревні сподівання дива. Розпад колективних – громадських і родинних зв'язків призводив до того, що люди нама-

[4] 1-ше Послання до Коринтян 12:28. – Прим. перекл.

[5] 1-ше Петра 2:25. – Прим. перекл.

галися визначити своє місце в світі через встановлення особистих контактів з надприродними силами. З'явилася величезна кількість не лише проповідників, але й «чудотворців». Багато знатних римлян стали звертатися до них за проріканнями. Серед народних мас імперії здобули поширення різні неофіційні релігійні союзи шанувальників певного божества, яке в їхніх очах було єдиним і наймогутнішим. Так, від Малої Азії до Британії можна було зустріти прихильників іранського бога сонця Мітри, культ якого став поширюватися ще в I ст. День зимового сонцевороту – 25 грудня – вважався головним святом Мітри (його називали також Непереможне Сонце). Мітру шанували деякі римські імператори й протегували цьому культу. Однак через свою замкнутість ця релігія не стала всезагальною.

Протягом розвитку багатонаціональної Римської імперії та змін в економічному і суспільно-політичному житті вірування в різних богів не забезпечували бажаної єдності. Були потрібні нові ідеали, нові боги. На межі I ст. до н. е. і початку I ст. н. е. імператор Август проголосив померлого Юлія Цезаря богом Юліусом і присвятив йому особливий храм. Як «сина зарахованого до лику богів Цезаря» Августа обожнювали в народі, що в подальшому призвело до виникнення культу імператора. А ось імператор Діоклетіан наприкінці III ст. н. е. не побажав чекати смерті, аби стати богом, і зажадав, щоб йому за життя віддавали божественну шану. Бюст імператора зайняв місце під орлами легіонів, і біля вівтаря його імені приводили воїнів до присяги. Такої ж честі пізніше удостоївся й імператор Костянтин, названий Великим.

А що в цей час відбувалося в середовищі християнських громад? Ідеї християнства поступово поширюються й у римських провінціях. У громадах почали з'являтися заможні люди. Їхня поява змінювала ставлення християн до багатства, до можливості отримати різні державні посади. У християнських громадах також опиняються освічені люди, знайомі з греко-римською філософією й наукою. Таким чином, поширення християнства серед найрізноманітніших верств населення призводило до зміни й ускладнення християнського віровчення. З одного боку, освічена еліта створювала християнську філософію й теологію, далеко не завжди зрозумілу для більшості віруючих, з іншого – низи населення, особливо з сільської місцевості, де сильними були традиційні місцеві вірування, привносили в християнство елементи язичницьких уявлень, наївно об'єднуючи риси своїх місцевих божеств з образом християнського Бога. У такій ситуації багато філософів, вчителі красномовства почали шукати сполуки філософії й релігії саме в християнстві. З'являються перші теоретичні твори, де обґрунтовуються переваги християнського віровчення.

Потреба в єднанні, з одного боку, і поширення християнства – з іншого, породжували серед віруючих переконання, що якщо окремий християнин може бути слабким і нетвердим у вірі, якщо в окремих громадах можуть бути чвари й негаразди, то об'єднання християн в цілому наділене Духом Святим і Божою благодаттю. Відбуваються зміни в понятті екклесії. Екклесія – уже не просто конкретна громада християн певного міста, як це було в часи створення Об'явлення Івана Богослова, а всезагальна Церква, містично пов'язана з божеством (уперше вислів «всезагальна» – «католицька» церква було вжито в листах Ігнатія Антіохійського). Сприйняття церкви як певного абстрактного поняття, відмінного від людей, що її складають, зустрічається вже в деяких новозавітних творах, зокрема в найбільш пізньому з усіх послань Павла – Посланні до Ефесян. Там сказано, що Христос «полюбив Церкву, і віддав за неї Себе, щоб її освятити, очистивши водяним купелем у слові, щоб поставити її Собі славною Церквою, що не має плями чи вади, чи чогось такого…»[6]

Наступним кроком у розвитку поняття містичної церкви стала ідея її непогрішимості: помилятися можуть окремі християни, Церква помилятися не може. Цю ідею висунув Тертулліан (християнський теолог і письменник II – початку III ст.), який обґрунтовував її тим, що Церква одержала Святий Дух від самого Христа через апостолів, які заснували християнські

[6] Ефесян 5:25—27. – *Прим. перекл.*

громади. Саме на межі II—III ст. починають посилено поширюватися перекази про заснування кожної великої християнської громади безпосередньо якимось учнем Ісуса; починають укладатися списки керівників цих громад, що сходять до апостолів. іриней, єпископ ліонський, у своїй книзі «Проти єресей» говорить про заснування християнської громади Риму Петром і Павлом. Так стала створюватися нова – церковна – традиція, що відрізнялася від давньої традиції перших християнських проповідників.

Паралельно з абстрагуванням поняття «церква» відбувалося посилення влади кліру всередині громад. Єпископ отримує одноосібне право здійснювати обряд причастя, висвячувати інших пресвітерів і дияконів, представляти свою громаду в зносинах з іншими християнськими громадами. Піднесення єпископа пояснюється необхідністю подолати розбрід, зосередити особливий авторитет у однієї особи, досягти єдності. Але єдності можна було досягти тільки за умови існування однієї віри, однієї церкви, одного порядку. Цей порядок, відповідно до містичного уявлення про Церкву, мав відповідати порядку небесному: один Бог – один єпископ. По суті, це відкривало можливість зосередити в руках єпископа функції вчителя віри, пророка, наглядача. істинність християнського вчення тепер визначалася не усною традицією і навіть не писанням апостолів, а словом і рішенням єпископа, на якого перейшла «апостольська благодать».

Поступово з поширенням християнства збільшується кількість єпископів. Єпископ з головного міста провінції зайняв нібито чільне положення над іншими. До початку IV ст. виділилися єпископи Риму, Александрії, Антіохії, а згодом і Константинополя. Вони отримали юрисдикцію над кліриками великих округів, могли скликати помісні собори. Таких єпископів стали називати митрополитами (від грец. «людина з головного міста», метрополії). Звичай називати римського єпископа папою поширюється з V століття. Паралельно з ускладненням ієрархії вищих служителів церкви збільшується й кількість різних нижчих її чинів: з'являються помічники дияконів, читці, різноманітні служки. Церква перетворюється на ієрархічну багатоступеневу організацію, де нижчі чини залежать від вищих.

Зовнішнім проявом змін, які відбулися в християнських громадах, була поява особливих будівель для богослужінь. Єпископальна церква прагнула до особливої урочистості богослужби, яка замінила б палке слово мандрівного пророка. Необхідно було створити обстановку, яка відрізнялася б від обставин повсякденного життя. Для зборів християн стали використовуватися спеціальні приміщення, де проходили богослужіння й здійснювалися обряди. Такі будівлі називалися «Господнім домом» (по-грец. «кіріакон», звідси пішло українське слово «церква» й німецьке «кірха»).

Здавалося б, що в Римській імперії вже були створені умови для визнання християнства офіційною релігією. Однак на практиці все було інакше: посилилися гоніння на християн. Що ж стало причиною цього? Християнство на початку III ст. починає поширюватися в середовищі солдатів; багато з них, прийнявши християнство, продовжували службу в армії, оскільки ця служба була єдиним джерелом їхнього існування, але сам факт появи таких солдатів, брати яких по вірі часто не бажали служити в армії, не міг не турбувати імператорів. Також іще однією причиною посилення негативного ставлення імператорів до християнської церкви в середині III ст. була економічна і політична криза, що настала в країні. Справа в тому, що ця криза збіглася зі зміцненням церковної організації християн і певною мірою чимсь сприяла їй (організовані християнські громади могли краще зберегтися і навіть ставати притулком для всіх постраждалих під час смут і міжусобних воєн); зростало й багатство Церкви. Ця організація почала видаватися небезпечною імператорам, які найчастіше приходили до влади за допомогою армії, не були впевнені в міцності своєї влади й побоювалися безперервних змов і виступів. У середині III століття починаються офіційні гоніння, спрямовані виключно проти християн. Однак ці репресії, незважаючи на всю свою масовість, не принесли бажаного результату.

У 311 році імператор Галерій, якого за часів імператора Діоклетіана вважали головним переслідувачем християн, змушений був ці переслідування скасувати. За два роки два правителя імперії – Костянтин і Ліциній підписали Міланський едикт, який, по суті, легалізував християнську церкву. Згідно з Міланським едиктом, християни отримували право відкрито правити свої богослужіння, церковні організації могли володіти будь-яким майном, у тому числі й нерухомим. Навіть раніше конфісковане майно повертали християнам. Таким чином, формально християнство ставало лише одним з численних дозволених культів імперії. Причому сам Костянтин, який став на той час одноосібним правителем імперії, християнином не був. При ньому, як і раніше, віддавалися божественні почесті статуям імператора. Можна припустити, що його союз з християнською церквою носив насамперед політичний характер. Саме з часу його правління християнство починає набувати вирішального значення в ідеологічному житті імперії, а християнська церква поступово перетворюється на церкву панівну. Костянтин явно протегував християнській церкві. Можливо, він зрозумів, що саме така релігійна організація може надати йому більш істотної підтримки, аніж не пов'язане між собою жрецтво численних античних божеств. При ньому сьомий день тижня був оголошений ринковим (тобто вільним від роботи). Цей день, за вченням астрологів, вважався днем Сонця. Християни ж присвятили його Христові. З IV ст. 25 грудня – свято народження Непереможного Сонця – почали відзначати як свято Різдва Христового.

У 325 р. в місті Нікея в Малій Азії було скликано собор єпископів. Учасники собору прийняли християнський символ віри (головні положення віровчення). Основним догматом у віровченні затверджувалася троїстість Бога – «єдиного в трьох особах». Константинопольський собор єпископів в 381 р. остаточно затвердив цей догмат. У рішенні собору записано: «Віра 318 батьків, що збиралися в Нікеї Віфінській, не буде скасованою, але нехай пробуває панівною».

Здавалося, що всі проблеми у відносинах імператора і християнської церковної організації вирішено. Але це було не так. Між єпископами різних міст в різних частинах імперії розгорілася боротьба за першість, за право тлумачити символ віри. Найбільше ці суперечки загострилися після 395 року – поділу єдиної Римської імперії на Західну і Східну. Відповідно й християнська церква стала називатися Західною і Східною. Остаточний поділ церков відбувся 1054 року. Західна церква зберегла стару назву – католицька (загальна, всесвітня). Східна церква закріпила за собою назву православна (вірна, правильна думка). Не будемо тут зупинятися на розбіжностях у тлумаченні основних догматів християнства православними і католиками. На ці розбіжності ще в XI ст. вказав Київський митрополит Георгій.

Як бачимо, на той час, коли великий князь Володимир приймав рішення про введення на язичницькій Русі однієї зі світових релігій, Русь межувала з країнами, що сповідували іслам, іудаїзм, західне (католицьке) і східне (православне) християнство.

Язичницькі вірування східних слов'ян

У цих віруваннях відбилося первісне уявлення людей про те, що в оточуючому світі діють злі і добрі духи. Ці духи перебували в стані безперервної боротьби один з одним. До злих духів слов'яни відносили упирів – мерців, що оживають, вампірів, які нападають на людей і ссуть їх кров і здатні перевтілитися у дорослу людину, в дитину, в тварину і спричинити тим, хто живе на землі, серйозної шкоди. Упирям протистояли добрі духи – берегині, які охороняли життя і спокій людини, плоди його діяльності.

Слов'яни поклонялися і приносили жертви криницям, озерам, річкам, гаям тощо.

Наші далекі предки божествами родючості вважали Рода і Рожаниць. Слов'яни шанували Рода як творця Всесвіту. Він давав людям життя, правив небом, розпоряджався дощем, посилав на землю блискавки, керував підземним царством. Разом з Родом зазвичай виступають Рожаниці – богині родючості. Їх день – 9 вересня – відзначався щороку після завершення сільськогосподарських робіт. Потім на зміну Родові прийшли інші боги. Небо опанував Сварог, якого почали вважати верховним володарем Всесвіту. Бог Ярило став уособлювати собою весну, природу, що пробуджується від зимової сплячки. Свято Ярила в деяких слов'янських народів відзначалося на початку весни, у інших – наприкінці весни, на початку літа.

Свято Купали припадало на 24 червня і було присвячено благодатній дії дощу. Святу передували «русалії» – урочистості, присвячені німфам полів і вод. За слов'янськими віруваннями, русалки викликали дощ, який напував землю. Слов'яни супроводжували свято Купали барвистими дійствами. Напередодні свята на висотах запалювали багаття, через які стрибали разом юнак і дівчина. Потім спускали з гір палаючі колеса, прагнучи, аби вони згасли тільки тоді, коли досягнуть води.

Не менше шанували слов'яни й бога Велеса (Волоса), покровителя худоби й скотарства. У X ст. ім'ям Велеса клялися руські князі, їх дружинники і посли при укладанні мирних договорів з візантійськими монархами. До свята Велеса, яке відзначали 2 і 6 січня, випікали особливе печиво у вигляді свійської худоби. Люди надівали звірині маски, зодягалися у вивернуті кожухи.

Володарем неба слов'яни вважали Сварога. Син Сварога – Сва-рожич – бог вогню, покровитель ковалів і ковальської справи. Слов'яни шанували вогонь, вважаючи, що він проганяє нечисту силу темряви, морок, холод. Вогню приписувалися очисні і цілющі властивості. Під 1114 роком у літописі Сварог названий батьком Дажбога (також бог сонця). У легенді, наведеній у «Повісті минулих літ», Дажбог охороняє закони, встановлені Сварогом, і розправляється з їх порушниками.

У «Слові о полку Ігоревім» йдеться про «дажбожих», «велесо-вих» і «стрибожих» онуків. Тут Дажбог, Велес і Стрибог виступають як творці, тобто всемогутні боги-творці, і в той же час як родоначальники, знамениті предки. Автор «Слова о полку Ігоревім» називає й інших богів, що визначають долі людей: серед них злобного Дива й Образу (богиню смерті й нещасть).

Становлення давньоруської держави

Поступово східнослов'янські племена утворюють союзи племен, відбувається їх знайомство з західноєвропейськими та східними країнами. Про це досить докладно говорить автор «Повісті минулих літ»: У далекі часи, пише літописець, «поляни жили особ-но по горах сих [київських], то була тут путь із Варягів у Греки, а із Греків [у Варяги]: по Дніпру, а у верхів'ї Дніпра – волок до [ріки] Ловоті, а по Ловоті [можна] увійти в Ільмень, озеро велике. Із цього ж озера витікає Волхов і впадає в озеро велике Нево, а устя того озера входить у море Варязьке. І по тому морю [можна] дійти до самого Риму, а од Риму прийти по тому ж морю до Царгорода, а від Царгорода прийти в Понт-море, у яке впадає Дніпро-ріка. Дніпро ж витікає з Оковського лісу і плине на південь, а Двіна із того самого лісу вибігає і йде на північ, і входить у море Варязьке. Із того ж лісу витікає Волга на схід і вливається сімдесятьма гирлами в море Хвалійське. Тому-то із Русі можна йти по Волзі в Болгари і в Хвалі-си, і на схід дійти в уділ Симів, а по Двіні – у Варяги, а з Варягів – і до Риму, од Риму ж – і до племені Хамового. А Дніпро впадає в Понтійське море трьома гирлами; море це зовуть Руським. Побіля нього ж учив святий апостол Андрій, брат Петрів»[7].

Як бачимо, Дніпро був найважливішою сполучною ланкою чотирьох частин світу. Іноземні купці, як, можливо, і слов'яни, спілкувалися один з одним, передавали свою культуру, в тому числі й розповідали про своїх богів. Автор повісті вказує й на те, що в ті далекі часи береги Дніпра відвідав святий Андрій. Про його перебування на слов'янській землі літописець пише так: «Коли Андрій учив у Синопі і прийшов у [город] Корсунь, він довідався, що од Корсуня близько устя Дніпрове. І захотів він піти в Рим, і прибув в устя Дніпрове, і звідти рушив по Дніпру вгору, і за приреченням Божим прийшов і став під горами на березі. А на другий день, уставши, сказав він ученикам своїм, які були з ним: "Бачите ви гори сі? Так от, на сих горах возсіяє благодать Божа, і буде город великий, і церков багато воздвигне Бог" І зійшов він на гори сі, і благословив 'їх, і поставив хреста. І, поклонившись Богу, він спустився з гори сеї, де опісля постав Київ, і рушив по Дніпру вгору. І прибув він до словен, де ото нині Новгород, і, побачивши людей, тут сущих,– який 'їхній обичай, і як вони миються і хвощуться,– здивувався їм. І пішов він у Варяги, і прибув у Рим, [і] повідав, скільки навчив і скільки бачив, і розказав їм: "Дивне бачив я в землі Словенській. Коли йшов я сюди, бачив бані дерев'яні. І розпалять вони 'їх вельми, і роздягнуться, і стануть нагими, і обіллються мителем, і візьмуть віники, і почнуть хвостатись, і [до] того себе доб'ють, що вилізуть ледве живі. А обіллються водою студеною – і тоді оживуть. І так творять вони повсякдень. Ніхто ж 'їх не мучить, а самі вони себе мучать, і творять не миття собі, а мучення"». З цієї розповіді ми дізнаємося, що вже на початку нової ери на території майбутньої держави, яка називатиметься Руссю, побував християнський проповідник. Він не тільки передбачив народження держави, а й описав деякі язичницькі обряди, які збереглися до теперішнього часу. Усі ці племена, продовжує літописець, «мали ж свої обичаї, і закони предків своїх, і заповіти, кожне – свій норов. Так, поляни мали звичай своїх предків, тихий і лагідний, і поштивість до невісток своїх, і до сестер, і до матерів своїх, а невістки до свекрів своїх і до діверів велику пошану мали. І весільний звичай мали вони: не ходив жених по молоду, а приводили [її] ввечері; а назавтра приносили [для її родини те], що за неї дадуть. А деревляни жили подібно до звірів, жили по-скотськи: і вбивали вони один одного, [і] 'їли все нечисте, і весіль у них не було, а умикали вони дівчат коло води. А радимичі, і вятичі, і сіверяни один обичай мали: жили вони в лісі, як ото всякий звір, їли все нечисте, і срамослів'я [було] в них перед батьками і перед невістками. І весіль не бувало в них, а ігрища межи селами. І сходилися вони на ігрища, на пляси і на всякі бісівські пісні,

[7] Тут і далі – переклад Л. Махновця.

і тут умикали жінок собі,– з якою ото хто умовився. Мали ж вони по дві і по три жони. А коли хто вмирав – чинили вони тризну над ним, а потім розводили великий вогонь і, поклавши на вогонь мерця, спалювали [його]. А після цього, зібравши кості, вкладали [їх] у невеликий посуд і ставили на придорожньому стовпі…»

Літописець, розповідаючи про характер і побут слов'ян, не забув згадати і про те, що «жили особно і володіли родами своїми». Тут же йде розповідь про виникнення на землях полян м. Києва: «Було три брати: одному ім'я Кий, а другому – Щек, а третьому – Хорив, і сестра їх – Либідь. І сидів Кий на горі, де нині узвіз Боричів, а Щек сидів на горі, яка нині зветься Щековицею, а Хорив – на третій горі, од чого й прозвалася вона Хоривицею. Зробили вони городок [і] на честь брата їх найстаршого назвали його Києвом… Були ж вони мужами мудрими й тямущими…» Потім автор наводить і іншу легенду, можливо, поширену в його часи: «Інші ж, не знаючи, говорили, ніби Кий був перевізником, бо тоді коло Києва перевіз був з тої сторони Дніпра. Тому казали: "На перевіз на Київ"». Проте цю версію він відкидає, кажучи: «Коли б Кий був перевізником, то не ходив би він до Царгорода. А сей Кий княжив у роду своєму і ходив до цесаря… Велику честь, як ото розказують, прийняв він од цесаря… при котрім він цесарі приходив». Помер Кий, як і його брати, і сестра, у Києві.

Після смерті Кия і його братів, за версією руського літописця, у житті східних слов'ян настає «чорна смуга». Повз Києва проходять то болгари, то обри, то угри (угорці). На княжіння східних слов'ян нападають кочівники – хазари. У Новгородській землі господарюють нормани – варяги (жителі північних країн). Літописець записує: «Варяги, приходячи із замор'я, брали данину з чуді, і з словен, і з мері, і з весі, [і з] кривичів. А хозари брали з полян, і з сіверян, і з в'ятичів; брали вони по білій вивірці[8] – стільки від диму». Східні слов'яни воюють і один з одним. Боротьба відбувається й усередині кожного княжіння. Особливо гостро вона розгорілася на північному заході, серед населення, яке мешкало поблизу озера Ільмень. Саме тоді новгородці й запросили до себе на княжіння, за свідченням літописця, князя Рюрика з племені Русь. Серед дружинників Рюрика перебували, за свідченням літописця, Аскольд і Дір. Під 862 р. її автор записує: «І було в нього два мужі, Аскольд і Дір, не його племені, а бояри. І відпросилися вони до Царгорода з родом своїм, і рушили обидва по Дніпру. Ідучи мимо, узріли вони на горі городок і запитали, кажучи: "Чий се город?" А вони, [тамтешні жителі], сказали: "Було троє братів, Кий, Щек [і] Хорив, які зробили город сей і згинули. А ми сидимо в городі їхньому і платимо данину хозарам". Отже, Аскольд, отож, і Дір зостались удвох у городі цьому, і зібрали багато варягів, і почали володіти Полянсь-кою землею. А Рюрик княжив у Новгороді». Аскольд і Дір не сиділи в Києві склавши руки: вони збирали данину з підвладних земель.

За свідченням візантійських джерел, у 860 р. русичі здійснили похід на Царгород. (Літопис руський датує цей похід 866 р. і каже, що його очолювали Аскольд і Дір.) І тут виникає одна з загадок в історії Русі. Справа в тому, що низка сучасних російських і українських істориків стверджує, що ніякого Діра не існувало і похід очолив Аскольд. Вони посилаються на свідчення візантійських джерел, які твердять, що похід відбувся в 860 р., тоді, звісно, Ас-кольд не міг бути боярином Рюрика, оскільки останній прийшов в Новгород лише 862 року. Саме ці розбіжності в датах дозволяють деяким українським і російським історикам сумніватися в тому, що Аскольд був скандинавом. Але час повернутися до конкретної події, шо описується. Адже ще 839 р. до французького імператора Людовіка Благочестивого прибуло посольство від грецького імператора Феофіла. При посольстві перебувало кілька людей з народу Русь. Не пізніше 842 р. потужні загони варягів-русів, як розповідається в житії святого Георгія Амастридського, з'явилися на Чорному морі біля міста Амастриди[9]. Незабаром відбувся грандіозний похід на

[8] Дослідники тлумачили це місце по-різному; найімовірніше нове твердження, що біла вивірка – це зимовий горностай, бо в ті багаті на звірів часи данина білкою від диму (оселі) була б мізерною. – Прим. перекл.

[9] Нині м. Амасра в Туреччині – Прим. перекл.

Царгород, про який свої свідчення залишили руські літописи і візантійські хроніки. Щоправда, вони розходяться між собою не тільки в датуванні походу, але й у характеристиці слов'ян – ру-сів. Літопис руський цей похід описує так: «Рушив Аскольд і Дір [866 р.] на Греків, і прийшов [туди] в чотирнадцятий рік Михайла-цесаря». Тут літописець дотримується хронології, оскільки раніше він згадував: «У рік 6360 [852], Індикта 15, коли почав Михайло цесарствувати, стала називатися [наша земля] – Руська земля». Далі літопис оповідає: «А цесар був у поході на агарян… А ці [руси], в середину Суда [передмістя Царгорода] увійшовши, вчинили убивство багатьох християн і Царгород двомастами кораблів оточили… Була тиша, і море заспокоїлось. [А тут] одразу знялася буря з вітром, і знову встали великі хвилі, і кораблі безбожної Русі розметало, і до берега пригнало, і побило їх [так], що мало їх вибавилося з такої біди і до себе повернулося».

Візантійське ж джерело повідомляє, що близько двохсот суден варварів, що вийшли з гирла Дніпра, припливли до Босфору: «Було навала варварів, росів – народу, як усім відомо, найвищою мірою дикого і грубого, який не носить в собі жодних ознак людинолюбства. Звірячі за звичаями, нелюдськими вчинками, виявляючи свою кровожерливість самим своїм виглядом, ні в чому іншому, що властиво людям, не знаходячи такого задоволення, як у смертовбивстві, вони – згубний і в справах, і по імені народ… порубав нещадно всяку стать і всякий вік, не жаліючи старців, не залишаючи поза увагою немовлят, але супроти всіх однаково озброюючи смертовбивчу руку і поспішаючи скрізь принести загибель, скільки на це в них було сили. Храми руйнють, святині оскверняють: на місці їх [нечестиві] вівтарі, беззаконні узливання й жертви, то стародавнє таврійське побиття іноземців, що в них зберігає силу. Убивство дівиць, чоловіків і жінок; і не було нікого, хто міг би допомогти, нікого, хто готовий був протистояти…»

Взяти Царгород тоді росам не вдалося, але вони страшенно спустошили околиці столиці Візантії і, уклавши мир, відправилися геть. Можливо, саме тоді Аскольд і частина його дружини прийняли в Візантії християнство. (Принаймні пізніше княгиня Ольга над могилою Аскольда поставила дерев'яну церкву на честь св. Ми-колая, тобто, князь був християнином.) Після цього Аскольд (і Дір?) продовжували княжити в Києві.

Тим часом у Новгороді події розвивалися таким чином: 879 р. «помер Рюрик. Княжіння своє він передав Олегові, що був із його роду, віддавши йому на руки сина свого Ігоря, бо той був дуже малий». Олег і його військова дружина, ймовірно, на той час уже добре розуміли вигоди володіння Дніпром. Це дозволяло впливати на політичне життя всіх східних слов'ян: полян, древлян, кривичів, в'ятичів – і сусідніх неслов'янських земель. Крім того, по Дніпру вели активну торгівлю як руські, так і іноземні купці.

У 882 р., записує літописець, «вирушив Олег [у похід], узявши багато своїх воїв – варягів, чудь, словен, мерю, весь, кривичів. І прийшов він до Смоленська з кривичами, і взяв город Смоленськ, і посадив у ньому мужа свого. Звідти рушив він униз [по Дніпру] і, прийшовши, узяв [город] Любеч і посадив мужа свого. І прибули [Олег та Ігор] до гір київських, і довідався Олег, що [тут] Аскольд і Дір удвох княжать».

Літописець продовжує свою розповідь: «І сховав він воїв у човнах, а інших позаду зоставив, і сам прийшов [на берег Дніпра], несучи Ігоря малого. А підступивши під Угорське [і] сховавши воїв своїх, він послав [посла] до Аскольда й Діра сказати, що, мовляв: "Ми – купці єсмо, ідемо в Греки од Олега і од Ігоря-княжича. Прийдіть-но оба до рідні своєї, до нас" Аскольд же й Дір прийшли. І вискочили всі інші [вої] з човнів, і мовив Олег Аскольдові й Дірові: "Ви оба не є ні князі, ні роду княжого. А я єсмь роду княжого. – І [тут] винесли Ігоря. – А се – син Рюриків" І вбили вони Аскольда й Діра, і віднесли на гору, і погребли [Аскольда] на горі, яка нині зветься Угорське і де ото нині Ольмин двір. На тій могилі поставив [боярин] Ольма церкву святого Миколи. А Дірова могила – за святою Ориною».

Олег, чиї руки були заплямовані кров'ю ні в чому не винних князів, увійшов в місто як переможець. Городяни, нажахані його злом і численним військом, визнали в ньому свого законного князя. «І сів Олег, князюючи, в Києві, і мовив Олег: "Хай буде се мати городам руським". І були в нього словени, і варяги, й інші, що прозвалися Руссю».

Для істориків стало традицією вважати захоплення Києва Олегом у 882 р. датою заснування держави Русь, оскільки в руках Олега виявилися землі новгородських слов'ян і дніпровських полян. Сам же Київ, «мати городам руським», розташовувався на судноплавному Дніпрі, у центрі східнослов'янських племен. Князь, володіючи Києвом, отримував можливість контролювати торгівлю півночі з півднем, заходу зі сходом і здійснювати військові, часто грабіжницькі походи на сусідні племена і віддалені країни. (Період в історії Русі з 882 р. до середини XII ст. історики називатимуть Давньоруською державою, або Київською Руссю.)

Літописець про правління Олега оповідає стисло, коротко повідомляючи, що він здійснив кілька походів на слов'янські племена й примусив їх, де силою, де погрозами, платити данину Києву.

Почав він 883 р. з древлян, наступного року пішов на сіверян, потім майже двадцять років пішло на підкорення дулібів, хорватів і тиверців, але кривичів підкорити не вдалося. Відвідування Олега говорять про те, що землі східних слов'ян в той час мали досить слабкі політичні та економічні зв'язки як з Києвом, так і між собою. Втім, у той період це характерно було і для багатьох країн Європи. Але до 1991 р. у жодного з істориків не з'являлося сумнівів, що у всіх слов'янських племен, які входили до складу Давньоруської держави, була одна мова, одні (язичницькі) вірування і що вони були одним народом. Що ж стосується варязького елемента в Київській державі, то більшість варягів асимілювалася, а решта, прослуживши кілька років у київського князя, відправлялася служити до Візантії, а в деяких випадках поверталася на історичну батьківщину. Але в варязькому походженні князівської династії мало хто сумнівався.

Зараз важко сказати, зайняв би язичник Олег гідне місце в творах руських християнських письменників, якби він не здійснив на початку X ст. свій славнозвісний похід на Візантію і не прибив «щит до воріт Царгорода», оскільки, можливо, коли писався руський літопис, відносини Русі з Візантією не були безхмарними. До того ж включення до літопису розповіді про звитяжний похід язичників на Візантію свідчило не лише про подвиги дружини й князя, але підкреслювало також міць Давньоруської держави. Літописець це описує так: «У рік 6415 [907]. Пішов Олег на Греків, Ігоря зоставивши в Києві. Узяв же він множество варягів, і словен, і чуді, і кривичів, і мері, і полян, і сіверян, і деревлян, і радимичів, і хорватів, і дулібів, і тиверців, котрі є пособниками. Ці всі називалися "Велика Скіфія"».

У похід вирушили, коли Дніпром зійшов лід. Ріка вкрилася двома тисячами легких суден, на кожному з яких знаходилося по сорок чоловік. Берегом просувалася кіннота. Ця армада досягла дніпровських порогів, найнебезпечнішого місця на ріці. З води виступали гострі скелі, які омивали бурхливі потоки води. Потрапляння в ці потоки не давало можливості утримати човен, і сміливців чекало зіткнення зі скелею, тобто смерть. Тому перед порогами найсміливіші кидалися в воду, шукали гладке дно і проводили судна між камінням. А в деяких місцях воїни витягали човна з річки, тягли по березі волоком або несли на руках. У той же час частина дружини готова була відбити напад кочівників. Успішно подолавши цю небезпечну перешкоду, дружина рухалася вниз по Дніпру (так само чинили й каравани купців). Досягнувши лиману, дружина зупинилася, щоб відпочити після тяжкого й небезпечного шляху, полагодити судна. Завершивши приготування, величезна армада під вітрилами вийшла в море і, тримаючись його західних берегів, незабаром досягла греції.

Там у цей час правив імператор Лев, прозваний Філософом, який, за висловом М. М. Карамзіна, більше «думав про обчислення астрології, аніж про безпеку держави». Коли руські судна досягли Босфору, греки лише перекрили ланцюгами і колодами вхід до затоки Золо-

тий Ріг. Тоді, розповідає літопис, «вийшов Олег на берег і повелів воям виволокти кораблі на берег. І попустошив він довкола города, і вчинив убивство багатьох греків. і палат багато вони розбили, і церкви попалили. а котрих же брали як полоняників, [то] одних вони посікали, а других мучили, інших же розстрілювали, а [ще] інших у море кидали. І багато іншого зла творили руси грекам, як ото [звичайно] вороги творять». Далі, можливо для уславлення таланту полководця Олега, літописець розповідає легенду: «І повелів Олег воям своїм колеса зробити і поставити кораблі на колеса. А коли настав попутний вітер, напнули вони паруси, [рушили] з поля, і пішов [Олег] до города. Побачивши ж, греки убоялися і сказали, виславши до Олега: “Не погубляй город. Ми згоджуємось на данину, як ти ото хочеш”. І зупинив Олег воїв…» греки погодилися виплатити Олегу «на дві тисячі кораблів по дванадцять гривень на кочет» (одна гривня = 170 г срібла), крім того, дали данину для руських міст: Києва, Чернігова, Переяслава, Полоцька, Ростова, Любеча «і на інші городи, – бо по тих городах сиділи князі, під Олегом сущі… І повісив [Олег] щита свого на воротах, знаменуючи побіду, і пішов од Царгорода… І прибув Олег до Києва, несучи золото, і паволоки, і овочі, і вина, і всяке узороч-чя. І прозвали [кияни] Олега – “Віщий”..»

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.